

Arheologia conceptului de cultură. Tranziția înspre epistema modernă

Maura-Geraldina GIURA

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: maura.giura@ulbsibiu.ro

The Archeology of the Concept of Culture. The Transition of the Modern Episteme

This study's goal is the analysis of the transition epoch on a European scale (16th to 18th century). This moment represents a fundamental step took by the entire European population from North to South and from East to West. A vast collection of events, actions, epistemological orientations and cultural movements with significant impact on the history and existence of national, continental and global communities have been identified and analyzed. This research signals out the theoretical perspectives defining the concepts of culture and civilization, as given by ethnologists, sociologists, culture critics and philosophers.

Keywords: culture, history of culture, civilization, transition to modernity, European humanism

„Cultura este un al doilea soare pentru cei culți”.
Heraclit

Întâia expresie a necesității, *primum verbum* ce ni se impune atenției în tratarea subiectului și a temei titulare, ca și studiul în ansamblul său, ar trebui să aibă în obiectiv, între altele, însuși rolul științei istorice, locul acesteia în largul areal al cunoașterii, al științelor despre om și al comunicării umane, al culturii și civilizației europene și universale. Riscăm dintru început, pe baza premiselor acestora, afirmația că rolul și locul acesteia au stat și stau sub semnul lui *Clio bifrons*, expresiile explicative încetățenite fiind, în limba lui Cicero, „*historia magistra vitae*” și, peste secole, „*vita magistra historiae*”.

Spre a risipi orice neînțelegere ori catalogări de nuanță iconoclastă, vom preciza că, pentru utilizatorii latinei populare, cea a conversațiilor cotidiene, numită uneori latina vulgară, spre a o deosebi de cea a scrierilor literaților și savanților, substantivul *historia*, -ae avea o plajă de semnificații ce ar putea părea, azi,

surprinzătoare: „*istorie, povestire, întâmplare, cercetare, cunoaștere*”, dar și „*basm, fabulă și chiar ... minciună*” (vezi Dicționar latin-român, 1962). Evident, dincolo de asemenea enunțuri din lexicologie și lexicografie, vom fi de acord că primul enunț al relației istorie-viață – socială, desigur – rămâne maxima de cea mai răspândită utilizare, cel de al doilea fiind de restrânsă circulație și acord, cu ale unor specialiști ai domeniului. Utilizat parcă dintotdeauna, enunțul a fost completat, explicat de spusa (scrisa) sentențioasă a lui Juvenal, din ale sale Satirae IV, cu „*vitam impendere vero*” (a-ți închina viața adevărului), cerință pe care J.J. Rousseau a socotit-o demnă de a fi deviză vieții sale intelectuale, în toată amplitudinea, și desfășurarea, și originalitatea aceleia în eforturile de cunoaștere ale vremii lui.

Peste secole, în tentația de a-și apropria acest imperativ juvenalian, spre a-l lega strâns de actualitate și de țelurile perioadei trăite, deviza se consideră a fi relevantă și în forma răsturnată, respectiv „*vita magistra historiae*”, cu înțelesul unei anumite imposibilități a istoricului de a face totală abstracție de circumstanțele

și imperativele vremii în care trăiește, de ceea ce unii sociologi au codificat prin sintagma „baie culturală”, în care intelectualul și-a forjat personalitatea, creația sa, indiferent de domeniul de cercetare, fiind amprenta unui „proces de elaborare psihologică și socială” (Ădrian Neculau, 1995). După cum se va vedea și mai departe, asemenea opinii se cer luate în considerare și atunci, ori mai ales atunci când se face referire la perioade de tranziție de la o epocă la alta, precum și la perspectivele diverse de abordare a aceleiași realități socio-politice, culturale, istorice, economice etc.

Perioada de referință a studiului nostru – secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea – constituie o epocă de tranziție pentru întreaga Europă și – îndrăznim un adaus – „și nu numai”, realitate pe care niciun cercetător onest al trecutului n-o contestă. Am putea risca chiar susținerea, ușor de argumentat, că trecerea de la Evul Mediu la modernitate, acel pas uriaș făcut de întreaga umanitate europeană, și nu numai, de la sudul la nordul și de la vestul la estul continentului, reprezintă chiar tranziția prin excelență. Or, acceptând această premisă întru validarea argumentelor de care ne vom servi în expunerea noastră, socotim necesară, în chiar acest loc, o succintă trecere în revistă a conceptelor pe care le vom utiliza pe parcursul lucrării; imperativul științific al unei asemenea acțiuni, de nuanță semasiologică, ne apare cu atât mai necesar, în ordinea acribiei, cu cât perioada de referință a eseului nostru, cu sensul etimologic: încercare, ne confruntă cu o bogată colecție de acțiuni, evenimente, orientări epistemologice și mișcări culturale cu impact statornic, și, mai ales, de durată nedefinită în istoria și existența tuturor comunităților naționale, continentale și mondiale. Acest aspect-argument, al încercărilor – pe de o parte, pe de altă parte, constatăm o imensă varietate de încercări de definire, în funcție și din perspective filozofice, științifice de mare diversitate, ce nu ocolesc adesea contradictoriul criticist.

Vom preciza dintru început că nu ne propunem, în acest context, hic et nunc, o analiză detaliată a fiecărei noțiuni, ci doar o succintă prezentare, căci abordările analitice ale fiecărui termen au dat naștere, separat și în relații, unor întregi literaturi de specialitate. Cu alte cuvinte, scopul nostru este doar acela al unei atenționări, al unei semnalări menite a deschide calea înțelegerii cât mai cuprinzătoare a opiniei pe care o favorizăm, la care, eventual, aderăm ori pe care o formulăm, dincolo de anumite rezerve ori, subliminar, de anumite orientări. În sensul aceleiași necesități, citându-i opinia, la considerațiile lui Constantin Noica, exemplul la care se referă acesta se pretează cu evidență la multiplicare. Cu referire la cuvinte, sihastrul de la Păltiniș nota: „O cultură, ca și o societate, ca și o minte sănătoasă se măsoară nu după numărul noțiunilor pe care le are în dosare, ci după numărul celor pe care le scoate cât mai des din dosare. Există cuvinte pe care le folosim fără a le

înțelege, cuvinte în viață, dar fără înțeles, altele pe care le cunoaștem, dar nu le folosim, cuvinte cu înțeles, dar lipsite de viață. Exemplu, cuvântul umanism [...] Cine mai spune astăzi sunt un umanist, adică mă interesează în principal problemele omului? De cuvintele pe care le folosim fără să le cunoaștem e bine să ne dezbatem cât mai repede, cel puțin până vom izbuti să le învățăm înțelesul și, deci, folosința”.

Vom începe acest periplu pe căile semanticii cu un component al capitoului, cel de CULTURĂ, pentru că, oricum l-am înțelege și orice semnificație i-ar fi fost conferită în definiții de către etnologi, sociologi, culturologi și filozofi, rămâne termenul regent al oricăror relații în care intră, și acelea, după cum vom vedea mai departe, nu sunt deloc puține la număr ori facil de interpretat. Este vorba de relații cvsianunim acceptate în toate tentativele de definire a conceptului cultură, precum – ca să uzăm de un termen radical algebric – omnicitatele binoame: cultură-natură, cultură-societate, cultură-cunoaștere, cultură-civilizație, cultură-valoare, cultură-creație, cultură-comunicare, cultură-praxis cultural.

Semnificativă pentru imensa diversitate a perspectivelor teoretice utilizate întru definirea conceptului cultură este însăși statistica acestora, ades citată: în deceniile ce au urmat celui de Al Doilea Război Mondial, doi culturologi americani, Alfred Kroeber și K. Kluckhohn, au inventariat peste 160 de definiții ale termenului „cultură” (în: *Culture, a Critical Review of Concepts and Definitions*, Cambridge, Harvard University, 1952), „... definiții pe care le-au clasat în șapte categorii: descriptive, istorice, normative, psihologice, structurale, genetice și incomplete” (George Uscătescu, 1987). Ulterior, alți cercetători, între care sociologul francez Abraham Moles, antropologul Claude Levi-Strauss ș.a., au adăugat „orizontului cantitativ” al americanului alte câteva zeci de definiții, încât se pot întâlni cifre de 200 – 300 definiții. În context se cere relevat și faptul că termenul a început să fie folosit, în epoca modernă și contemporană, mai ales cu forma sa de plural, modalitate ce-și are originea în scrierile lui Herder și ale corifeilor romantismului german (o tratare laborioasă a conținutului ideatic al mișcărilor literare, culturale, cunoscute în literatura universală și comparată sub denumirile titulare de preromantism – Sturm und Drang – și romantism, precum și relația acestora cu Iluminismul, se găsește în *Dicționar de termeni literari*, 1976), surse prin care vom obține și opinii nuanțate, precum cea a timișoreanului Mándics György, pe care o redăm in extenso, cu referire la conceptul „cultură”. Termenul va fi folosit cu accepțiunea de „culture intellectuelle”, în Franța secolului al XVIII-lea, reîmprospătând expresia latină a lui Cicero, „cultura mentis”, semnificând „spirit îngrijit”, lucrat precum pământul. Cercul de semnificații se mărește continuu, extinzându-se asupra

întregului comportament, apoi asupra obiectelor făcute de mână, însemnând, mai târziu, tot „mediul artificial” în care trăiește omul, ultima lărgire a semnificației fiind făcută de antropologi și etnografi la sfârșitul secolului trecut, prin descoperirea „culturii primitive”, sau, așa cum magnific a formulat-o profesorul K. Wenle (Die Kultur der Kulturklassen, Stuttgart, Kosmos, 1910), a „culturii celor lipsiți de cultură”, realizată de A. Kroeber și K. Kluckhohn cu ajutorul lui Wayne Unterainer (Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions, Cambridge Massachutes; Papers of the Peabody Museum of American Archeology and Ethnology, Harvard University, vol. XLVII, Nr. 1, 1952), pe deplin edificatoare.

Autorii înregistrează mai mult de 300 de definiții ale termenului, dintre care reproduc și discută 164, grupate în câteva categorii după natura definiției: statică, enumerativă (A), dinamică, psihologică (C, D)... Totuși, definiția lor, a 165-a, axată pe patternuri (tipare) comportamentale, cu greu credem că ar obține consensul unanim. Iată cum sună, în traducerea cercetătorului timișorean, definiția proprie a celor doi culturologi americani: „Cultura constă în tipare pentru și de comportare, explicite și implicite, dobândite și transmise prin simboluri; este o realizare caracteristică a grupelor umane obiectualizată în artefacte; esența sa o constituie ideile tradiționale (adică derivate și selecționate istoric), în special din valorile legate de ele” (Mándics György, 1983).

Această multitudine de încercări definitorii își cere și-și are explicația din și în câteva puncte-pilon ale constituirii sale; pe de o parte – în importanța sa ca ființă umană, zoon politikon, iar pe de alta – în numeroasele relații cu alte concepte ale științelor despre om, despre natură și despre transcendent. De altfel, un sociolog american aprecia că termenul de cultură are în științele sociale din secolul XX același rol pe care l-au avut noțiunile de gravitație – în fizică, de materie – în chimie, de organism – în biologie; este o noțiune fundamentală sintetică, cumulativă de numeroase înțelesuri, prezentă în toate sferile gândirii și ale vieții practice, de la universul vieții și vorbirii cotidiene până la cele mai elaborate produse intelectuale.

La rândul-i, Abraham Moles constata, cu referire la termenul în discuție, că este „atât de încărcat de valori diverse, încât rolul său variază simțitor de la un autor la altul”. În concepția sociologului francez, cultura este „...principalul material al gândirii, un bun, un conturat, un existent în raport cu viața spiritului. Ca materie a gândirii, cultura reprezintă ceea ce există, gândirea – ceea ce se face din ea; gândirea este devenirea culturii ... cultura provine din ambianță (Umwelt) socială, parțial prin educație, parțial prin impregnare, prin intermediul acelor noi veniți din lumea spiritului, care sunt mijloacele de comunicație (sic!) de masă (Abraham Moles, 1974) și care realizează legătura esențială între

individ și mediul uman” (Rodica Topor et alii, 2000; Mándics György, 1983).

Dificultatea unei definiții atotcuprinzătoare provine, în afara celor evidențiate aici, și din modalitatea relațională pe care nicio încercare n-o poate eluda. Așa se face că demersurile explicative îmbrățișează câteva perechi conceptuale considerate sine qua non: cultură-natură, cultură și societate, cultură-cunoaștere (momentul gnoseologic al culturii), cultură și valoare (momentul axiologic al culturii), cultură și creație (momentul demiurgic al culturii), cultură și comunicare (momentul comunicațional al culturii), cultură și civilizație. Toate aceste relaționări au fost născătoare de patimi și controverse între oamenii de cultură-filozofi, etnologi, antropologi, istorici, economiști, sociologi, culturologi, fără a mai aminti faptul că, de-a lungul secolelor, s-au produs încercări, unele reușite, de a fonda discipline derivate, ca obiect și metode proprii de cercetare, precum: istoria culturii, sociologia culturii, teoria culturii, morfologia culturii, antropologia culturală, în totul – o temă pe care se poate glosa ab et infinitum. Conturarea cât mai cuprinzătoare a conținutului semantic al cuvântului impune prezentarea etimologiei, a istoricului conceptului, a sensurilor în care a fost și este utilizat și, pe această bază multiplană, a definițiilor la care s-a ajuns. Să încercăm o sintetică panoramare:

1. ETIMOLOGIE. Cultura (etimonul lat. cultura,-ae) = maniera, acțiunea de a cultiva pământul, sens în care cuvântul este cunoscut din scrierile lui Cicero, dar, la același, apare, prin analogie, și sensul figurat de cultură (cultivare) a spiritului, de îmbogățire a diverselor facultăți ale spiritului prin exerciții intelectuale și rezultatele acestei dezvoltări. Sintagmele perechi, denominative ale celor două acțiuni sunt: „cultura agrorum” și „cultura animi” ori „cultura mentis”.

2. SUCCINT ISTORIC. Utilizarea termenului cu sensul inițial are o lungă carieră, căci abia în secolul al XVI-lea se poate constata accentuarea progresivă a utilizării cuvântului cu înțelesul figurat, cel legat de dezvoltarea umană. Astfel, într-un dicționar tipărit încă în primul deceniu al secolului al XVI-lea, avându-l ca autor pe W. Von Warterburg, cuvântului „...i se conferă capacitatea de a dezvolta una sau alta din facultățile spirituale ale omului” (vezi Mircea Braga, „Transilvania”, nr. 6/1985). Un loc important în dezvoltarea cunoașterii va ocupa cuvântul abia spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, când a intrat în circulație, prin texte din limbile engleză, franceză și germană, un corelativ al acestuia, noțiunea de civilizație, și când s-a pus problema raportului cultură-civilizație, tandem lingvistic-național născător de fertile dezbateri, analize și... controverse științifice.

Numărul extrem de mare de definiții, explicabile prin caracterul ultralarg al sferei culturii și prin multiplele unghiuri, perspective teoretice, conotații

lingvistice și discipline ce folosesc noțiunea, poate fi probat fie și numai prin diversitatea – practic nelimitată – de expresii utilizate ca gen proximal al definițiilor. Iată câteva: „toate elementele vieții umane, materiale sau spirituale”, „întregul conținut creativ al vieții social-istorice”, „tot ce intră în opoziție cu natura”, „totalitatea ideilor și valorilor spirituale, cât și efortul depus pentru a accede la aceste valori”, „complex ce cuprinde cunoașterea, credința, arta, morala, dreptul, obiceiul și toate celelalte capacități dobândite de om în calitate de membru al societății”, „modele implicite și explicite, raționale, iraționale și nonraționale”, „modul de viață al unei comunități, moștenirea socială pe care individul o preia de la grupul său”, „suma totală a modalităților în care trăiește omul, transmisă din generație în generație prin învățare”, „suma generală a comportamentelor învățate și a rezultatelor lor”, „mecanism pentru prelucrarea și comunicarea informației”, „totalitatea sistemelor semnificative cu ajutorul cărora omenirea sau un grup particular își menține coeziunea”, „tot ceea ce în mediu este datorat omului”, „ansamblu de sisteme simbolice de prim rang, în care se situează regulile patrimoniale, raporturile economice, arta, știința, religia”, „cunoașterea a ceea ce a făcut din om altceva decât un accident al universului” (André Malraux), „conștiința în perpetuu evoluție pe care omul o are în raport cu el însuși și lumea în care el muncește și luptă” (Jean Paul Sartre), „expresie a vieții intelectuale (sau/și afective) ale unei comunități”, „crearea capacităților unei ființe raționale” (Immanuel Kant), „suma tuturor progreselor omului și ale umanității” (Albert Schweitzer), „Categorica care desemnează sistemul de valori materiale și spirituale create de societate în procesul practicii social-istorice și care exprimă progresul omenirii”, „îndărătnicia conștiinței de neam”, „fenomenul original al oricărei istorii universale și viitoare” (Oswald Spengler), „parte componentă, dar distinctă a evoluției lumii pământenești (a treia treaptă după anorganic și organic)” (Leo Frobenius) etc. (Rodica Topor et al 2000).

Vom încheia expunerea despre diversitatea punctelor de vedere asupra definirii conceptului cultură cu o mărturisire. Personal, m-am simțit atrasă de formularea ce-l are ca autor pe reputatul umanitarist, medicul elvet Albert Schweitzer, definiție caracterizată prin sintetic și sincretic, cu următorul enunț: „Cultura este suma tuturor progreselor omului și ale umanității în toate domeniile și din toate punctele de vedere, în măsura în care aceste progrese contribuie la desăvârșirea spirituală a individului și la progresul însuși al progresului” (Horia-Roman Patapievi, 1995).

Bibliography:

- Berstein, Serge; Milza, Pierre, *Istoria Europei, vol.3: State și identități europene (secolul XIV – 1815) / History of Europe, vol. 3: European States and Identities*, Iași, Institutul European, 1998.
- Blaga, Lucian, *Trilogia culturii*, în: *Opere*, vol. 9 / *Trilogy of Culture*, București, Editura Minerva, 1984.
- Braudel, Fernand, *Jocurile schimbului*, vol. I-II / *Games of Exchange*, vol. I-II, București, Editura Meridiane, 1985.
- Braunstein, Florence; Pepin, Jean-François, *Rădăcinile culturii occidentale*, București / *The Roots of Western Culture*, Editura Lider, s.a.
- Burke, Peter, *Renășterea europeană. Centre și periferii / European Renaissance. Centers and Peripheries*, Iași, Editura Polirom, 2005.
- Canton, Norman F., *The Civilization of the Middle Ages*, Harper Collins Publishers, 1993.
- Caune, Jean, *Cultură și comunicare. Convergențe teoretice și locuri de mediere / Culture and Communication. Theoretical Convergences and Places of Mediation*, București, Cartea Românească, 2000.
- Călinescu, Matei, *Clasicismul european / European Classicism*, București, Editura Enciclopedică Română, 1971.
- Chaunu, Pierre, *Civilizația Europei clasice, Vol. I / The Civilization of Classical Europe, vol. I*, București, Editura Meridiane, 1989.
- Delumeau, Jean, *Civilizația Renașterii / Communication Science*, București, Meridiane, 1995.
- Domșa, Victor, *Mass media. Structuri hermeneutice / Mass Media. Hermeneutic Structures*, Sibiu, Editura Universității Lucian Blaga, 1997.
- Drimba, Ovidiu, *Istoria culturii și civilizației, vol. III / The History of Culture and Civilization, vol. III*, București, Editura Științifică, 1990.
- Dumitrescu-Bușulenga, Zoe, *Renășterea umanismului și destinul artelor*, București / *The Renaissance of Humanism and the Destiny of the Arts*, Editura Univers, 1975.
- Durant, Will, *Kulturgeschichte der Menschheit, vol. I: Weltreiche des Glaubens; vol. II: Das frühe Mittelalter; vol. III: Das Hohe Mittelalter und die Früherenaissance*, respectiv, în original, Band, 5, 6, 7, Frankfurt am Main; Berlin; Wien, Verlag Ullstein GmbH, 1981.
- Fontana, Josep, *Europa în fața oglinzii / Europe in Front of the Mirror*, Iași, Editura Polirom, 2000.
- Guizot, François, *Istoria civilizației în Europa: De la căderea Imperiului Roman până la Revoluția Franceză / History of European Civilization: From the Fall of the Roman Empire to the French Revolution*, București, Editura Humanitas, 2000.
- Husar, Alexandru, *Ideea europeană sau noi și Europa (istorie, cultură, civilizație) / The European Idea or Us and Europe (History, Culture, Civilization)*, Iași,

- Institutul European, Chișinău, Editura Hiperyon, 1993.
- Im Hof, Ulrich, *Europa Luminilor / Europe of the Lights*, Iași, Editura Polirom, 2003.
- Le Goff, Jacques, *Omul medieval / The Medieval Man*, Iași, Polirom, 1999.
- Lohisse, Jean, *Comunicarea: De la transmiterea mecanică la interacțiune / Communication: From Mechanical Transmission to Interaction*, Iași, Editura Polirom, 2002.
- Mándics György, *Civilizația și culturile Africii vechi / The Civilization and Cultures of Old Africa*, București, Editura Sport-Turism, 1983.
- Marinescu, Maria C., *Umanistul Stefan Bergler (1680-1738). Viața și activitatea sa / Stefan Bergler, Humanist (1680-1738). His Life and Activity*, București, Imprimeria Națională, 1943.
- McLuhan, Marshall, *Galaxia Gutenberg. Omul și era tiparului / The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*, București, Editura Politică, 1975.
- Moles, Abraham, *Sociodinamica culturii / The Destiny of Mankind*, București, Editura Științifică, 1974.
- Negulescu, P.P., *Destinul omenirii / The Socio-Dynamics of Culture*, în *Scrieri inedite*, vol.V, București, Editura Academiei, s.a.
- Neumann, Victor, *Tentația lui homo-europaeus. Geneza spiritului modern în Europa Centrală și de Sud-Est / The Tentation of Homo-Europaeus. The Genesis of Modern Spirit in Central and South-Eastern Europe*, București, Editura Științifică, 1991.
- Noica, Constantin, *Ce este umanismul / What is Humanism*, în „Kriterion”, nr. 3, 1993.
- Noica, Constantin, *De dignitate Europae*, București, Kriterion Verlag, 1988.
- O' Sullivan, Tim, ș.a., *Concepte fundamentale din științele comunicării și studiile culturale / Fundamental Concepts of Communication Sciences and Cultural Studies*, București, 2000.
- Oțetea, Andrei, *Renașterea și Reforma / Renaissance and Reform*, București, Editura Științifică, 1968.
- Patapievici, Horia-Roman, *Zbor în bătaia săgeții. Eșeu asupra formării / Flight within Arrow's Reach. Essay on Formation*, București, Editura Humanitas, 1995.
- Péronnet, Michel, *Histoire moderne I: Le XVI-e siècle: des grandes découvertes à la Contre-Reforme (1492-1620)*, Paris, Hachette, 1981.
- Perroy, E.; Mosnier, Er.; Larousse, E., *Histoire générale des civilisations, vol. III: Le Moyen Âge; vol. IV: Les XVI-e et XVII-e siècles; vol. V: Le XVIII-e siècle*, Paris, Presses Universitaires de France, 1967.
- Rossi, Paolo, *Nașterea științei moderne în Europa / The Birth of Modern Science in Europe*, Iași, Polirom, 2004.
- Tănase, Alexandru, *Cultură și civilizație / Culture and Civilization*, București, Editura Politică, 1977.
- Topor, Rodica; Diaconu, Florica; Marghescu, Georgeta, *Cultură: Termeni și personalități. Dicționar / Culture: Terms and Personalities. Dictionary*, București, Editura Vivaldi, 2000.
- Uscătescu, George, *Ontologia culturii / The Ontology of Culture*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.
- Cuilenburg, J.J. Van; Scholten, O.; Noomen, G.W., *Știința comunicării*, București, Editura Humanitas, 1998.
- Vianu, Tudor, *Filozofia culturii și teoria valorilor / The Philosophy of Culture and the Theory of Values*, București, Editura Nemira, 1998.
- *** Dicționar latin-român / Latin-Romanian Dictionary, București, Editura Științifică, 1962.
- *** Dicționar de termeni literari / Dictionary of Literary Terms, București, Editura Academiei R.S.R., 1976.

